

İBNÜ'L-CEVZÎ'DE TASAVVUF-KELAM MÜNASEBETLERİ

The Relations Between Sufism and Theology According to Ibn al-Jawzî

Ramazan ALTINTAŞ*

Öz

Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, miladî XII. Yüzyılda Bağdat'ta yaşamış bütünlükçü bir İslam âlimidir. İslamî ilimlerin her dalında eserler vermiştir. Özellikle Telbîsü İblîs adlı eseri tasavvuf ve kelam ilmi açısından önemlidir. İbnü'l-Cevzî, hem Abbasiler ve hem de Büyük Selçuklu Devleti iktidarlarını görmüştür. Her iki devirde de bir âlim ve aydın sorumluluğuyla hareket etmiş, içinde yaşadığı toplumun itikâdî ve ahlakî sorunlarıyla yakından ilgilenmiştir. İbnü'l-Cevzî, Şîf-Bâtınî fırkaların İslam toplumunda karışıklıklar çıkardığı bir dönemde, onların itikâdî görüşlerini eleştirmiş ve Ehl-i sünnet itikadını savunmuştur. İbnü'l-Cevzî, tasavvuf ilmini İslam'ın bir yorum biçimi olarak görmüştür. Bununla birlikte Kelam ilminin akla ve vahye dayanan yöntemiyle kendi döneminde yaşayan bazı sûfilere Kur'an ve Sünnete aykırı görüşlerine içeriden tenkitler yöneltmiştir. Yazar, bu eleştirilerinde ilmî kriterlerden ayrılmamış, mezhep ve meşrep fanatizmine de gitmemiştir. Ayrıca Telbîsü İblîs adlı eserinde hem sûfilere eleştirmiş ve hem de İslamî ilimlerin yöntemleri konusunda önerilerde bulunmuştur. Onun bu önerilerinin, İslamî ilimlerin metodolojilerinin tartışıldığı bir dönemde yararlı olacağını düşünüyorum. İşte biz "İbnü'l-Cevzî'de Tasavvuf-Kelam Münasebetleri" adını verdiğimiz bu makalede, onun entelektüel hayatı, İslam düşünce tarihindeki yeri ve sûfilere yönelttiği bazı eleştirileri üzerinde durduk.

Anahtar Kavramlar: Tasavvuf, Kelam, Ehl-i Sünnet, Ehl-i Bid'at, Fırka, Mezhep.

---

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Öğretim Üyesi.

Abstract

Abu'l-Faraj ibn al-Jawzī is a Muslim scholar of Baghdad who lived in 12th century. He wrote books on almost all branches of Islamic sciences. His *Talbisu Iblis* is especially of great importance in view of Sufism and Islamic theology. Ibn al- Jawzī witnessed both the Abbasid and the Great Seljuq Empires. He behaved in accordance with his responsibility as a scholar and as an intellectual during both reigns, and dealt closely with the moral and theological matters of the society he lived in. Ibn al- Jawzī criticized the theological views of Shiite- Bātinī groups in a period when these groups caused confusion within the Muslim society, and he defended the creed of Ahl al-Sunnah. Ibn al- Jawzī considered Sufism (tasawwuf) as a form of interpretation of Islam. However, he criticised the apparently inconsistent opinions of some Sufis in his period with Quran and Sunnah by means of his method depending on the intellect and the revelation. He never left the scholarly criteria in these critiques and never appealed to the sectarian fanaticism. Moreover, he not only criticised the Sufis in his *Talbisu Iblis* but also put forth suggestions concerning the methods of the Islamic sciences. I think his suggestions are beneficial in this period in which the methodologies of Islamic sciences are discussed. In this article, we will try to explain his intellectual life, his place in the history of Islamic thought and some of his critiques concerning the Sufis.

Key Words: Sufism (tasawwuf), Islamic Theology (Kalām), Ahl-i Bid'a, Sect, Islamic School of Thought

Giriş

Kelâm, tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf gibi İslâmî ilimler hicrî birinci yüzyılın ortalarından itibaren teşekkül etmeye başlamıştır. Kelâm ve İslâm felsefesi gibi İslâm düşüncesinin üçayağından birisi de tasavvuftur. İslâm'da mânevî hayat adı verilen ve nefsi kötü duygulardan arındırmayı temel gaye edinen Tasavvuf, Hz. Peygamber'in şahsında temsil ettiği mânevî otoritenin, müesseseseleşerek günümüze kadar gelmiş şeklidir. Kelam ise, Kur'an'ın itikâdî hükümlerini aklî açıdan yorumlayan, saf İslam inancını muhafaza eden ve bu inancı bozmaya yönelik bid'at ve hurafelerle mücadeleyi kendisine amaç edinmiş bir ilimdir. İslâmî ilimler kendi içinde bir bütünlük arzeder. Bu sebeple İslam düşüncesinin iki güçlü damarını oluşturan Tasavvuf ve Kelamın

münasebetlerini ilk dönem tasavvuf kaynaklarında görebiliriz. Tasavvufi eserlerin mukaddimesi “*sûfî akâidi*” diyebileceğimiz bölümlerden oluşur. Meselâ, *Kelâbâzî*'nin (ö.380 / 990) *Ta'arruf* adlı eserinde¹; *Kuşeyrî*'nin (ö.465 / 1072) *Risâle*'sinde² ve *Hucvirî*'nin (ö.470/ 1077) *Keşfu'l- Mahcûb*'unda³ tevhid, iman ve Allah'ın sıfatları gibi pekçok kelamî-itikâdî konuya değinilmiştir. Tasavvuf-Kelam münasebetleri konusundaki görüşlerine yer vereceğimiz Ebu'l-Ferec İbnü'l- Cevzî (ö. 597/1201) de eserlerinde tasavvuf ve kelamla ilgili pek çok konuya değinmiş hatta bazı sufilere ciddi eleştiriler getirmiştir. İşte biz bu makalemizde onun Tasavvuf-Kelam ilişkileri bağlamındaki görüşlerine yer vereceğiz. İbnü'l-Cevzî'nin bu konudaki görüşlerine geçmeden önce; kısaca onun entelektüel hayatı, yaşadığı dönemin fikrî, kültürel ve sosyal yapısı ve İslam düşüncesine katkısına değineceğiz.

I. İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN FİKRÎ, KÜLTÜREL VE SOSYAL YAPISI

Sosyolojik bir vâkıa olarak düşünce ve olaylar arasında yakın bir ilişki vardır. Bu sebeple bir görüş ve anlayışı değerlendirmek için yaşanılan tarihi dönemin fikrî, kültürel ve sosyal şartlarını iyi bilmek gerekir. İbnü'l-Cevzî'nin görüşlerinin şekillenmesinde de sözünü ettiğimiz faktörler büyük rol oynamıştır. Onun dünyaya gözlerini açtığı dönemde, büyük Abbasi İmparatorluğu parçalanmış, birbirlerine rakip feodal devletlere bölünmüştü. Sürekli birbirleriyle kavga eden prensler, muhtaç oldukları parayı bulmak için kendi halklarından ağır vergiler alıyor, bu suretle yokluk ve sefalet içerisine sürükledikleri halkı sonunda kan ve ateş içinde bırakıyorlardı. Sık sık batıp çıkan bu hükümetlerin sayısı XI. yüzyılın ilk yarısında on beşi buluyordu. Bunlardan hilafet merkezi olan Bağdat'ı istilâ eden Şiî Büveyh oğulları, bir taraftan kendilerine her istediğini veren Halife Müstekfî-Billah'ı (v. 338/949) sürükleyerek sarayından çıkarıp gözlerini oydururken, diğer taraftan da tahrik ettikleri Şiî-Sünnî

¹ Kelâbâzî, Muhammed b. İshâk, *Ta'arruf*, (haz., Süleyman Uludağ), İstanbul, 1992, s. 61-121

² Bkz. Kuşeyrî, Abdülkerim, *Risâle- i Kuşeyrî*, (trc., Süleyman Uludağ), İstanbul, 1991, s. 473- 494.

³ Bkz. Hucvirî, Ebu Ali Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb*, (trc., Süleyman Uludağ), İstanbul, 1982, s. 420.

mücadelesi neticesinde Bağdat yağmalanıyor, günahsız halk ise sokaklarda parçalattırılıyordu.⁴

Siyasi açıdan bu durumda bulunan İslam dünyası içtimaî hayat itibariyle de daha acıklı bir manzara arz ediyordu. Siyasî ve usulü ihtilaflar yüzünden zuhur eden mezhepler gittikçe çoğalmış, Selçuklu devletinin kuruluşundan iki sene evvel yani 1038'de vefat eden Mezhepler Tarihçisi Abdülkâhir Bağdadî'nin (ö. 429/1038) ifadesine göre sayıları 72'yi bulmuştu.⁵ Birbirlerini tekfir eden bu mezhepler, Müslümanları birbirlerine hasım olan fırkalara ayırmış, İslam toplumunun içtimaî bünyesi derin yararlar almıştı. Bunlardan Hanbeliler, Mu'tezile'nin iktidardan uzaklaştırılmasından sonra kuvvet ve cüretlerini artırmış devlet otoritesinin bulunmamasından da istifade ederek ahlâkî anlamda çürüme temayülleri göstermiş olan toplumsal yapıda, şarap ve musiki âletleri bulmak bahanesiyle evleri basacak kadar cüret bulmuş, hatta kendileriyle hemfikir olmayan bazı âlimlerin kabirlerini açarak cesetlerini yakmak gibi vahşetler göstermeye başlamışlardı. Bu suretle mahkûm ettikleri zevat arasında büyük İslam müfessiri ve müverrihi *İbn Cerîr et-Taberî* de (ö. 310/923) vardı. Devlet otoritesinin zafiyete uğramasıyla oluşan olumsuz bu şartlar, büyük şehirlerde *Ayyarlar* denilen bir çapulcu sınıfın türemesine yol açmıştı.⁶ Böyle bir kaotik dönemde halk siyasi, sosyal ve iktisadî alanda kendilerini bu sıkıntıdan kurtaracak bir liderlik bekliyordu. Özellikle Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in (1040-1063) kudreti ve yayıldığı alan genişlediği nispette Bağdat'a hâkim olan Şîî Büveyhîlerin huzursuzluğu da artıyor; Şîî-Batınî ve Sünnî kavgalar fikrî zeminden çıkarak fizikî bir zemine doğru kayıyordu. Bağdat'ta karışıklıklar çıkaran Şîîler, devlet hizmetlerinde görevli iyi yetişmiş bürokratlara karşı suikast düzenlemekten geri durmuyorlardı. Bundan dolayı halifenin daveti üzerine Tuğrul Bey 1055 (447) yazında Bağdat seferine mecbur kalmıştı. Selçuklu sultanı bu sefer ile aşırı Şîîlerin fesadına son vermiş, Sünnî halifelik Selçuklu sultanlığıyla birleşerek İslam dünyasının kaderine hâkim olmuştu. Milâdi 1058 yılında Selçuklu sultanı Tuğrul Bey, halifeliğin koruyucusu, doğunun ve batının sultanı kabul edilmesiyle

⁴ Bkz. Günaltay, Şemseddîn, "*İslam Dünyasının İnhitâtı Sebebi Selçuk İstilâsı mı?*", II. Türk Tarih Kongresi Zabıtları, İstanbul, 1943, s. 363.

⁵ Bağdadî, Abdülkâhir, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, (nşr., Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Beyrut, 1990, s. 5-6.

⁶ Bkz. Günaltay, a.g.m., s.364.

Selçuklular, siyasî açıdan İslam dünyasında çok güçlü bir konuma gelmişlerdi.⁷

Selçuklu Hanedanının atası Selçuk Bey'den (v. 397/1007) sonra iktidara gelen Büyük Selçuklu Devleti sultanları Tuğrul Bey (v.455/1063), Alparslan (v. 465/1072) ve Melikşah (v. 485/1092) dönemlerinde İslam Dünyasının sınırları olabildiğince genişlemiş, bütün şehirler medrese ve zaviyelerle dolmuştur. İlim adamlarına büyük değer verilmiş ve onlara maaş bağlanmıştır. Askeri kuvvetin yanında fikir ve mefkûre ordusu da vücuda getiren Selçuklu Sultanları böylece güçlü bir şekilde hâkimiyetlerinin manevi temellerini de atmışlardır. Büyük Selçuklu Devletinin İslam dünyasına hâkimiyetiyle birlikte İslam medeniyeti yeni bir yükseliş kazanmıştır. İlk Selçuklu medresesi Tuğrul Bey zamanında Nişabur'da; 1067 yılında ise Sultan Alparslan tarafından Bağdat Nizâmiye medresesi kurulmuştur. Bu medresenin şubeleri Rey, İsfahan, Belh, Herat, Basra, Tus ve Amul gibi merkezlerde açılarak yaygınlık kazanmıştır. Yüksek düzeyde eğitim yapılan medreselerin bütün giderleri vakıflar tarafından karşılanmış, öğrencilere özel burs ve öğretim elemanlarına da maaşlar bağlanmıştır.⁸ İşte İbnü'l-Cevzî, böyle bir ortamda 510/1116 yılında büyük Selçuklu devletinin egemen olduğu Bağdat'ta dünyaya gelir. Soyü Hz. Ebu Bekir'e dayanır. Dedelerinden Ca'fer b. Abdullah el-Cevzî'ye nisbetle İbnü'l-Cevzî diye tanınır. Üç yaşında iken babası vefat ettiğinden amcasının himayesinde büyür. Babasından kalan servet sayesinde kimseye muhtaç olmadan öğrenimini sürdürür. Amcası tarafından İbn Nâsır es-Selâmî'nin ders halkasına dahil edilen İbnü'l-Cevzî, ondan tarih, hadis ve ahlak ilimlerini okur. Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. Husayn eş-Şeybânî, Mevhub b. Ahmed el-Cevâlikî, İbnü't-Taber Ebü'l-Kasım Hibetullah b. Ahmed el-Harîrî, İbnü'z-Zâgûnî ve Abdülvehhab el-Enmatî gibi ilim adamlarının da aralarında bulunduğu seksenden fazla alimden ilim tahsil eder. İbnü'l-Cevzî, hocası İbnü'z-Zâgûnî'nin vefatından (527/1132) sonra onun yerine geçerek Mansur Camii'nde vaaz etmeye ve daha sonra halife ile vezirlerin yanı sıra fakihlerin de katıldığı meclislerde ilmi konuşmalar yapmaya başlar. 553 (1158) yılındaki hac yolculuğu dışında Bağdat'tan pek ayrılmaz. İbnü'l-Cevzî tarih, biyografi, hadis, tefsir ve akaid alanlarında çok sayıda eser telif

⁷ Bkz. Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1980, s. 132.

⁸ Turan, a.g.e., s. 194.

etmiş, çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.⁹ Bir Bağdat sevdalısı olan İbnü'l-Cevzî, bütün ilim hayatını ve çalışmalarını bu medeniyet şehrinde sürdürmüştür.¹⁰ Bir Bağdat tarihçisi olarak bilinen İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muntazam* adlı eseri Bağdat güncesi gibidir. Bu eserinde müellif yaşadığı olayları en detaylı bir şekilde kaydeder. Hayatı Bağdat'ta geçen İbnü'l-Cevzî, hem Abbasi ve hem de Selçuklular döneminin önemli bir kısmına tanıklık etmiştir. İbnü'l-Cevzî siyâsî, içtimaî ve fikrî istikrarın olmadığı Abbasî halifesi Nâsır Lidînillah'ın (ö. 622/1225) hilafeti döneminde 16 Haziran 1201 tarihinde çok sevdiği Bağdat'ta vefat etmiştir.¹¹

Selçukluların İslam dünyasına hâkimiyetleri ile birlikte yükselen İslam medeniyeti, Sultan Melikşah ve Sancar'ın (ö. 547/1152) ölümlerinden sonra Türkistan, Horasan, İran ve Irak'ta irtifa kaybetmeye başlar. Emniyet ve asayişin kaybolmasıyla birlikte Selçuklu devleti "*Atabegler*" şeklinde küçük beyliklere ayrılır. Yönetimde otorite boşluğundan faydalanan muhalif Şîî-Bâtînî fırkalar faaliyetlerini legal düzeye çıkarırlar.¹² Selçuklu yöneticileri devlet otoritesini yeniden sağlamak için ilim ve fikir hürriyeti üzerinde tasarruf politikalarını yürürlüğe sokarlar.¹³ Bu reel politiğin temel amacı, Sünnî İslam yorumunu yaygınlaştırmak, ümmetin birliğini parçalamak isteyen Bâtînî fırkaların fikrî temellerini zayıflatmaktır. Bundan dolayı Sünnî akîdenin hâmisi olan Selçuklu sultanları siyasi-itikâdi alanda muhalefet yapan ve devletin güvenliğini tehlikeye atan Râfîzî ve Bâtînî gruplara karşı yoğun bir mücadeleye girişirler. Devletin bekâsı uğruna siyâsî mücadelenin başarıya ulaşması için mutlaka ilmî mücadele ile desteklenmesi gerektiğine inanan Selçuklu devlet yöneticileri İslam âlimlerinden düşünce ve eserleriyle bu mücadeleye katkıda bulunmalarını isterler. Abbasî Halifesi Nâsır Lidînillah döneminde iki defa *mihne*'ye tabi tutulmasına¹⁴ rağmen

⁹ Bkz. Yavuz, Yusuf Şevki-Avcı, Casim, "*İbnü'l-Cevzî*" DİA, İstanbul, 1999, XX, 543.

¹⁰ Şakir Mustafa, *et-Târîhu'l-Arabî ve'l-Müerrihûn*, Beyrut, 1987, II, 108–109.

¹¹ Bkz. Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk., Beşşar Avvad, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1981, XXI, 376–384.

¹² Geniş bilgi için bakınız. Hasan İbrahim Hasan, *Târîhu'l-İslam*, Kahire, 1968, IV, 60–61.

¹³ Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi*, s. 440–441.

¹⁴ Abbasi Halifesi Nâsır lidînillâh tarafından kurulan *fütüvvet* teşkilatı Sünnî esaslara dayanmakla ve Bâtînîlere, Mısır Şîî hilâfetine yıkıcı teşkilâtına, siyâsî rakiplerine karşı tesis edilmekle beraber yine de Bâtînî-Şîî unsurlar ihtiva ediyordu. Bu sebeple devrin bazı Sünnî âlimleri -ki bunlardan birisi de İbnü'l-Cevzî'dir-bu oluşumun aleyhinde fetva vermişlerdir. Halife de karşı bir fetva ile bu kuruluşu savunmuş ve karşı çıkan âlimleri

İbnü'l-Cevzî de devlete küsmeden bu çağrıya olumlu cevap verir. Sünnî akîdenin zaferi ve ümmetin birliği için bu mücadeleye yazmış olduğu eserleriyle katkıda bulunur.

II. İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN İSLAM DÜŞÜNCE TARİHİNDEKİ YERİ

İbnü'l-Cevzî'nin yaşadığı VI. yüzyıl Bağdat'ında devlet otoritesinin zayıflamasıyla birlikte sadece ehl-i bid'at fırkaları güçlenmemiş, ahlâkî alanda da ciddi bozulmalar baş göstermiştir. Bir âlim ve aydın sorumluluğu taşıyan İbnü'l-Cevzî, toplumu ahlâkî açıdan düzeltmek için salt konuşmalar yapmakla kalmamış¹⁵ yukarıda değindiğimiz gibi Bâtınî fırkalara karşı halkı uyarmak için çok sayıda eser de yazmıştır. Bu kitaplardan ilki, *Def'u Şübehi't-Teşbih* adını taşır. Müellif bu eserinde, lafzî anlamda yorumlandığı zaman insanı, insan biçimci bir Allah tasavvuruna götüren nasların nasıl te'vil edilmesi gerektiğini anlatır ve Haşviyye zihniyetlerini tenkit eder.¹⁶ İslâm düşünce tarihinde din anlayışlarında akli ve onun delillerini reddeden, nasları salt lafzî, harfî bir bakış açısıyla anlamaya çalışan bütün zihniyetler "*Haşviyye*" olarak adlandırılmıştır. Bu bağlamda Haşviyye'nin görüşleri, Allah'ın sıfatlarını insanlara aktararak bir nevi karizmatik sûfî şahsiyetleri ilahlaştıran Sâlimiyye ve Hulmâniyye adıyla *Tasavvuf*; Allah'a mekân ve yön izafe eden Kerrâmiyye adıyla *Kelâm*; haberî sıfatlarda ve müteşâbihâtla ilgili naslarda geçen lafızları insan biçimci bir tarzda yorumlayan Hanbelîler adıyla *Ehl-i hadîs* ve Allah'ın imamlarda hulûl ettiğini söyleyen *Gulât fırkaları* gibi dinî akımlar arasında temsil edilmiştir. Buna içtihat ve çağdaş yorumlama yaklaşımlarına karşı çıkan aşırı gelenekçi eğilimleri de eklemek mümkündür. Bütün bu örneklerde de görüldüğü gibi Haşviyye, müstakil bir mezhep yerine, genel bir zihniyetin ortak adı olmuştur.¹⁷ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsu İblîs* adlı eserinde ise, dinî doğru bir şekilde anlamada aklın değerini küçümseyerek, bid'at ve hurafeye sarılan dinî oluşumları tenkit eder. Yeni bir zihniyetin teşekkülü için İslamî

---

mahkûm etmiştir. Krş. Zehebî, *A'lâmü'n-Nübelâ*, XXI, 376–384; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 318.

¹⁵ Krş. Boyacılar, Nuredîn, *İbnü'l-Cevzî'nin Hadis'teki Yeri ve Hadis Metodu*, (Basılmamış Doktora tezi), A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1978, s. 10-12.

¹⁶ Bkz. İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alfî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Def'u Şübehi't-Teşbih*, (tahk. Hasan es-Sakkâf), Amman, 1992.

¹⁷ Bkz. Altıntaş, Ramazan, "*Haşviyye'nin Doğuşu ve Kelamî Görüşleri*", C.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas–1999, Sayı: 3, ss. 57–100.

ilimler alanında yenileşmenin gerekliliğine değinir.¹⁸ Ayrıca, “*Zemmu’l-Hevâ* “ isimli eserinde ise, ahlak konularına yer verir.¹⁹ Üretken bir ilim adamı olan İbnü’l-Cevzî, sadece, Fıkıh, Kelam, Akâid, Tefsir, Kraat, Tasavvuf ve Hadis gibi İslamî ilimler alanında değil; Tarih, Astronomi, Tıp, Etimoloji, Matematik ve Menakıp gibi birçok ilim dalında da eserler yazar. Eserlerinin toplam sayısı 300 kusura varır.²⁰

İbnü’l-Cevzî, keskin zekâsı, ilmî dirayeti, toplum nezdinde güvenilir ve hakem kişiliğiyle hicrî VI. yüzyılın Bağdat’ında mezhep çatışmalarına engel olabilmiş nadir şahsiyetlerden birisidir. Müellifin naklettiğine göre miladi XIII, yüzyılın Bağdat’ında Ehl-i sünnet ile Şia mensupları arasında Hz. Ebûbekir ve Hz. Ali’nin üstünlüğü hakkında münakaşalar yaşanır. Bunun üzerine İslam toplumu içinde saygın ve güvenilir bir yeri olan İbnü’l-Cevzî her iki akım mensupları tarafından sorunun âdil ve ilmî ölçüler içerisinde çözümü noktasında hakem tayin edilir. O, bu iki güzîde sahabe hakkında “*onların en faziletlisi, kızının nikâhı elinin altında olanıdır*” şeklinde cevap verir. Her iki akım da bu cevabı kendi lehlerine yorumlarlar. Ehl-i sünnet, Hz. Ebubekir’in kızı Peygamberimizin nikâhı altındadır, diyerek onu faziletli sayarken; Şia ise, Peygamberimizin kızı Hz. Ali’nin nikâhı altındadır, diyerek onu faziletli sayar.²¹ İbnü’l-Cevzî sayesinde Müslümanlar arasında meydana gelebilecek olan mezhep çatışması önlenmiş olur.

İbnü’l-Cevzî, itikatta Hanbelî bir çizgi izlemesine rağmen, mezhep bağnazlığından ve mutaassıplığından uzak durmuştur. Özellikle Allah’ın sıfatları gibi konularda teşbih ifade eden lafızları te’vil etmeyen bazı Hanbeli müellifleri açıkça tenkit etmiş, onların düşüncelerinin aksine, haberi sıfatların, kesin delillerden olan muhkem âyet ve hadisler ışığında te’vil edilebileceğini savunmuş, teşbih ifade eden nasları bizzat te’vil cihetine gitmiştir.²² İbnü’l-Cevzî, İslam coğrafyaları içerisinde şekillenen saf İslam inancını ve kültürünü her türlü sapık görüşlerden korumak için, doğru yolun

¹⁸ Bkz. İbnü’l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, Beyrut, 1992.

¹⁹ Bkz. İbnü’l-Cevzî, *M. Zemmi’l-Hevâ*, (tahk. İbrahim M. Ramazan), Beyrut, 1993.

²⁰ Eserlerin muhtevaları hakkında bakınız. Zehebî, *A’lâmü’n-Nübelâ*, XXI, 377; Şakir Mustafa, *et-Târîhu’l-Arabî*, II, 108-109.

²¹ İbnü’l-Cevzî, *Kitâbu’l-Mevzûât*, (tahk. Abdurrahman Muhammed b. Osman), Medine, 1966, I, 21.

²² Bazı örneklendirmeler için bakınız. İbnü’l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s. 113-141.

sapık kollarıyla fikrî zeminlerde kalmak şartıyla mücadele etmiştir. Onun bu mücadelesi sadece söz düellosundan ibaret kalmamış müstakil eserlerle de sürmüştür. *Telbîsü İblîs* adlı eseri buna en güzel örnektir. İslam kültür tarihinde şüphesiz bu eser, hem yazarın tenkit metodunu ve hem de VI. yüzyıl İslam dünyasının siyasi, itikadi ve kültürel yapısını tanımak bakımından önemli bir çalışmadır. Eserinin muhtevassından öğrendiğimize göre, yazar, halkın İslam'ın özünü çatışma halinde bulunan dinî telakki ve yaşam biçimlerini şeytanın aldatması olarak adlandırır, şeytanın hilelerine karşı halkı sakındırmak gerektiğini tavsiye eder. Bizzat inanç ve ibadet alanında ortaya konan yanlış uygulamaları eleştirir. İslam toplumunda aklı yücelten ve nassa yer vermeyen felsefecilere, nübüvveti inkâr eden Berâhime gibi fırkalara, ameli imandan bir parça sayan Harihîlere, Kur'an'ın anlamını masum imandan öğrenmek gerekir diyen Bâtînîlere ve ibadet alanında eklemeler yapan kimi sahte sûfilere eleştiriler yöneltir. Gerçekten bu eser, hicrî VI. yüzyıl İslam dünyasının inanç ve düşünce tarihini tanımak bakımından çok önemlidir. İbnü'l-Cevzî aynı zamanda *Telbîsü İblîs* adlı bu eserinde dinî ilimlerin yöntemlerinin yenilemesi üzerinde de durmuştur. Zaten bu eserin diğer bir adı da "*nakdü'l-ilm ve'l-ulemâ*"dır. Ayrıca bu eserde İslam dinini iyi bilmeyen bazı şahsiyetlerin din anlayışlarını örnekler vererek eleştirir. Çünkü İslam'ı doğru bir şekilde kavrayamayan kimseler yüzünden halkın din anlayışı, aslî istikametten uzaklaşarak bid'at ve hurafe ile karışmıştır. İbnü'l-Cevzî'nin tam da *Telbîsü İblîs* adlı eserde yaptığı, mecrasından çıkan toplumun din anlayışını, yeniden Kur'an ve sahih sünnetin rotasına taşıma girişimidir.²³ Bundan dolayı, İslam düşünce tarihine baktığımız zaman bütün dönemlerde din yorumlarını güncelleme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Çünkü dini düşünce ve hayat tarzında meydana gelecek her yozlaşma çok geçmeden davranışlara da yansiyacaktır. Bu sebeple, yıpranan ve yanlış algılanan din anlayışlarını yeniden dini referans sistemine (Kur'an ve Sünnet) arz ederek yeniden yorumlama gereği duyulmuştur. Bu açıdan İbnü'l-Cevzî'nin İslam düşünce tarihinde yaptığı hizmetler göz ardı edilemez. Şimdi de onun yaşadığı dönemde İslam'ın temel inanç esaslarından ve ibadet ruhundan uzaklaşarak zühd hayatı

---

²³ Bu konuyla ilgili bir çalışma için bakınız. Âşıkoğlu, Nevzat Yaşar, *İbnü'l-Cevzî ve Bid'at Anlayışı*, (Basılmamış Lisans tezi), A.Ü.İ. Fakültesi, Ankara, 1984.

yaşadıklarını iddia eden sufilere yönelttiği eleştiriler üzerinde durulm.

III. İBNÜ'L-CEVZÎ'DE TASAVVUF-KELAM MÜNASEBETLERİ

Bilindiği gibi Kelam ve Tasavvuf disiplinlerinin müşterek ele aldığı konulardan birisi de iman konusudur. Mâtürîdî kelam âlimlerine göre imanın temel rüknü, kalbi tasdiktir. Tasdik bir haberi veya bir hükmü mücerret bilgiye, iknaya ve hür seçime bağlı olarak kabullenmektir. Asıl tasdik, bir haberi veya bir hükmü bilişsel (kognitif) bir temele oturarak *iz'an* ile doğrulamaktır.²⁴ Doğru bir bilgi ile temellendirilmeyen iman her türlü mistifikasyona açık hale gelebilir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de önce bilgi, sonra iman zikredilir: "*Bil ki, Allah'tan başka İlah yoktur*".²⁵ İbnü'l-Cevzî'ye göre, kendi döneminde yaşayan sufilere hayat tarzları peygamberi zihniyetten uzaklaşarak mistifikasyona açık hale gelmiştir. Aynı zamanda bir akâid âlimi olan İbnü'l-Cevzî, bazı sûfilerin dile getirdiği İslam'ın itikat ve ibadet hayatıyla bağdaşmayan, vahye ve akla aykırı düşen sübjektif anlayışlarını eleştirmiştir. O, tarih boyunca lehinde ve aleyhinde birçok şey söylenen ve İslam'ın amelî yönünü temsil eden tasavvufun kendisine karşı değil, yanlış tasavvuf anlayışlarına karşı çıkmıştır. İbnü'l-Cevzî, İslam'ın bir yorum biçimi olan tasavvufu yok saymanın dolaylı olarak Hz. Peygamberin züht hayatını yok saymak manasına geldiğini çok iyi bilir. Bu sebeple o, eserlerinde tasavvuf karşıtlığı değil, sûfilerin hayat tarzının Hz. Peygamber'in gösterdiği çizgiye çekilmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁶ İbnü'l-Cevzî, yaşadığı dönemde ruhbanlığı tasavvuf adı altında topluma sunan kimseleri de tenkit etmiştir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de, muharref Hıristiyanlığın bir uydurması olan ruhbanlık eleştirilir: "*Andolsun Nûh'u ve İbrâhim'i elçi olarak gönderdik, onların soyundan gelenlere de peygamberlik ve kitap verdik. Onlardan doğru yolu bulanlar olduğu gibi birçoğu da yoldan çıkmış kimselerdir. Sonra onların izinden peygamberlerimizi peş peşe gönderdik. Arkalarından Meryem oğlu İsâ'yı da gönderdik, ona İncil'i verdik, ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet yerleştirdik. Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik; sırf Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapmışlardı, ama buna hakkıyla riayet etmediler. Biz de içlerinden iman edenlere*

²⁴ Taftazânî, Sa'deddîn, *Şerhu'l-Makâsîd*, İstanbul, ts. II, 247.

²⁵ Muhammed, 45/19.

²⁶ Yavuz-Avcı, "İbnü'l-Cevzî", DİA, XX, 544.

mükâfatlarını verdik, ama çokları yoldan çıkmışlardır."²⁷ Bu âyette geçen *ruhbanîyet*, büyük bir korku hissiyle çekilip dünya lezzetini terk ederek riyazet ile ibadette aşırılık göstermek manasına gelir. Ayrıca bir rivayette ruhban hayatı yaşamayı seçen bazı Müslümanlar Hz. Peygamberin diliyle uyarılmıştır: "*Hem oruç tutun hem yiyin, hem ibadet edin hem uyuyun. Ben hem oruç tutuyorum hem iftar ediyorum. Hem ibadet ediyorum hem uyuyorum; ben et yiyorum ve kadınlarla evleniyorum; benim sünnetimden uzaklaşan benden değildir.*"²⁸ İslamî naslarda dünya hayatı zatı itibarıyla kötülenmez, kötülen şey, helâl olmayanı elde etmeye çalışmak, mubah olanın alanını daraltmak ve ihtiyaç miktarının dışında israf etmektir. İbnü'l- Cevzî, kurtuluşu; dünyayı kötüleme ve dünya işleri ile meşguliyeti terk etme şeklinde anlayanları, cehalet ve bilgisizlikle nitelendirir. Hicrî VI. yüzyıl İslam dünyasında kimi tasavvufi öğretilerde gördüğü; dağlarda tek başına yaşamayı tercih etme, seyahat etme, servet edinme ve evlenmeyi terk etme, başta et olmak üzere dinî bir sâikle Allah'ın yenilmesi ve içilmesini helâl kıldığı şeyleri kendi nefesine haram kılma gibi uygulamaları eleştirir. Bu yanlış anlayışların Müslüman mutasavvıflara Hıristiyan, Brahman ve Hint mistisizminin tesiriyle geçtiğini iddia eder. Helal-haram konularında ve ibadet hayatında sûfilerin İslam'ın temel inanç ve ibadet ruhuyla çatışan uygulamalarını peygamberî zihniyete aykırı olarak değerlendirir.²⁹

İbnü'l- Cevzî, kimi sûfi çevreler tarafından yapılan; "ahiret yurdu ancak dünyayı terk ederek kazanılır, toplumdan ve ilmî hayattan uzaklaşmak gerçek züht örnekleridir" şeklindeki telkinleri şeytanın bir hilesi olarak değerlendirir; ilimden ve ilim adamlarından uzak durmanın cehâletin sultasını kuvvetlendireceğini dile getirir.³⁰ Çünkü İslam, bireysel olduğu kadar içtimâî bir dindir. Fertler arası ilişkiler zorunludur. Kaldı ki, Müslüman insan erdemli davranışları münzevî bir hayat yaşama adına toplumdan ve toplumsal sorumluluklarından kaçarak tek başına dağlarda veya ıssız vadelerde inşa edilen tekkelerde değil, topluma katılarak ve birlikte yaşayarak göstermelidir. *İbnü'l-Cevzî*'ye göre zahitlerin aldandığı noktalardan bir diğeri de, züht adına ilimden yüz çevirmektir. Onların zihniyetine göre ilim, insanın kişisel içtihatlarına göre ihdâs ettiği akla dayalı

²⁷ Hadîd 57/26-27.

²⁸ Buharî "Nikah" 1; Müslim "Nikah" 5.

²⁹ İbnü'l- Cevzî, *Telbîsu İblîs*, s. 135

³⁰ Bkz. İbnü'l- Cevzî, *a.g.e.*, s. 135

kesbi ilim değil, iç aydınlanmaya (işrâk) dayalı vehbî ilimdir. Bir başka deyişle, gerçek ilim varak ilmi değil, hırka ilmidir. Kesbe dayalı varak ilmi ise, Allah'a ulaşmada kalbe perdedir. İbnü'l-Cevzî sufilerin bu görüşlerini, ilim gibi hayırlı olan bir şeyi, ilimle uğraşmayı terketmek gibi daha aşağı olan bir şeyle değiştirmek olarak değerlendirir.³¹ İbnü'l-Cevzî, sufilerin, sûfinin kalbinin ve niyetinin dağılması için okumamasını, yazmamasını, evlenmemesini ve dünya malı için çalışmamasını tavsiye eden görüşlerini de İslam'a aykırı bulur.³² Zira Kur'an'da ve sahih sünnette okuma-yazma övülmüş, evlenme ve aile kurma teşvik ve tavsiye edilmiş, helal lokmanın önemi üzerinde durulmuştur. Elbette vahye ve akla aykırı bir tutum sergileyen bazı sufilerin görüşlerini eleştirmede İbnü'l-Cevzî yalnız değildir. Önemli bir sufi olan Hucvirî de kendi döneminde bazı kişilerin tarikatlara intisap ettikten sonra kalbe perde olma bahanesiyle ilim tahsilini bırakarak ders kitaplarını denize atmalarının yanlış olduğunu dile getirmiştir.³³ Ayrıca İbnü'l-Cevzî, ilim ve kavrama kapasitelerinin az oluşundan dolayı bazı zâhitlerin din yorumlarında fakihlerin görüşlerine iltifat etmediklerini kendi kafalarına göre ibadetlerde ekleme ve çıkarma yaptıklarını, bu yapılanları eleştiren fukahayı da zemmettiklerini söyler. Çünkü böyle bir yaklaşımın sonuçları hem ilim ve hem de ilim adamlarını kötülemeye götürür. Bu sebeple İbnü'l-Cevzî, sûfileri en şiddetli bir şekilde eleştirir.³⁴

Öte yandan *İbnü'l-Cevzî*, bazı sûfilerin, dindarlık adına Rasûlullah ve ashabının hatta tabiinin büyüklerinin yapmadıkları şeyleri yaptıklarını örneklerle anlatır. Ona göre, şeytanın tuzağına düşen zahitlerden niceleri, Allah'ın helâl kıldığı yiyecekleri din adına yemiyor, Hint fakirleri gibi yemeği azaltarak bedenlerini zayıflatıyor, sof bir hırka giyerek soğuk su içmeyi bile terkederek nefislerine azap veriyor. Daha da ileri giderek, zahit olmanın şartları arasında dinde mubah olanları bile terketmenin vehmine kapılıyorlar. Bazıları da arpa ekmeğinden başka bir şey yemiyor, bedenleri kupkuru kalıncaya kadar yeme-içmeyi erteliyor. Bunu da takva adına yaptıklarını söylüyorlar. Hâlbuki yiyecekler konusunda böyle bir düzenleme sistemi ne Hz. Peygamberin ve ne de ashabının

³¹ Krş. İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 135

³² Bkz. Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, Kahire, 1315, I. 156.

³³ Bkz. Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 217-219.

³⁴ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s. 141.

uygulamasında vardır, diyen İbnü'l-Cevzî sözlerine devamla, Hz. Peygamber ve onun ashabı, helalinden yiyecek bir şey buldukları takdirde yerler, ancak, yiyecek bir şey bulamadıkları zaman şartların zorunlu bir gereği olarak açlığı tercih ederlerdi. Rasulullah, bulduğunda yerine göre et ve tatlı yer, soğuk su ikram edildiği zaman varsa dinlenmiş suyu içer, akarsu mideye zarar verir ve insanın susuzluğunu gidermez, derdi.³⁵ Bununla birlikte *İbnü'l-Cevzî*, yiyecekler konusunda din adına sahte zahitlik yapanları da kınamıştır. Meselâ, “ben hurma (tatlı) yemiyorum. Çünkü ben onun şükrünü yerine getirmeye güç yetiremem” diyen bir adama *Hasan-ı Basri'nin* (ö. 110/ 728): “*Bu ahmak bir adamdır. Acaba içtiği soğuk suyun şükrünü yerine getirebiliyor mu?*” sözüyle eleştiri getirmiştir. *Yine İbnü'l-Cevzî*, zâhitlerden sayılan *Süfyan-ı Sevrî'nin* (ö.169/ 785) yolculuğa çıktığı zaman yemek için yanına kızartılmış et ve ciğer aldığını söyleyerek Basra tasavvuf okulunun peygamberî zihniyete daha çok yaklaştığını savunmuştur.³⁶ Görüldüğü gibi *İbnü'l - Cevzî*, yiyecekler konusunda Allah'ın düzenlemesini terk ederek, meşrû olan davranışlardan kaçacağı derken, dinde meşrû olmayan davranışları ihdâs eden câhil sûfilere karşı çıkmıştır. Onun tanımlamasına göre nefis, insanın bir bineği gibidir. Yüce gayelere ulaşması için insanın bineğine yumuşak davranması gerekir. Helâl olan düzenlemeleri terketmek suretiyle aşırılıklara tevessül etmek, hem dine ve hem de insan sağlığına zarar verir.³⁷ Meşrû bir çerçevede beden isteklerini karşılamayan bir kimse, beden sağlığını tehlikeye atacağı için dinî sorumluluklarını tam olarak yerine getiremez. İnsan ancak sağlıklı olduğu zaman dinî görevlerini yerine getirir. İbnü'l- Cevzî, dinin tespit ettiği ilkelerin dışında din adına helal ve haram koymakla ilgili konularda yeni formel kurallar ihdas eden sufi anlayışlara iltifat etmez. Örneğin, *Hâris el- Muhâsibi* (ö. 245/ 866) ve *Ebû Tâlib el-Mekkî'nin* (ö. 386/ 996); “*mubahları terketmek suretiyle nefisle mücâdele et*” tavsiyelerine karşılık; “*Hz. Peygamber'e ve sahabesine uymak daha evlâdır*” demek suretiyle tepkide bulunur.³⁸

İslam, Yüce Allah'tan uzaklaştıran dünyevileşme ve şehvet tutkusunu dizginlemek için insanın rûhî ve bedenî riyazetlerle

³⁵ İbnü'l - Cevzî, *Telbîsu İblîs*, s.136

³⁶ İbnü'l- Cevzî, *a.g.e.*, s.136

³⁷ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsu İblîs*, s. 136

³⁸ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 136

eğitilmesine karşı değildir. İslam, insanın yapısında bulunan fitrî duyguları bastırmak yerine, onu terbiye ederek İlahi hikmette yaratılış amacına matuf bir hale dönüştürmeyi hedefler. Bu konuda Kur'an-ı Kerim, günahlara karşı müteyakkız olma durumu olan takvâyı, bizâtihi şüpheli olan şeylerden kaçınma anlamına gelen verâyı tavsiye etmekle birlikte, insanın gönül dünyasını zenginleştirmeyi hedefleyici olan farz ibadetlerin yanında nafile ibadetleri de teşvik eder.³⁹ İslam medeniyeti bir terkip medeniyetidir. Hiç kuşkusuz hicrî II. yüzyılla birlikte Müslümanlar, fetihler sonucu farklı din ve kültürlerle karşılaşmış, bu karşılaşmada taraflar arasında farklı etkileşimler yaşanmıştır. Buna örnek olarak *İbnü'l-Cevzî*, Müslüman âbidelerin ve zahitlerin manastırlarda Hıristiyan keşişlerle karşılaşmalarını gösterir. Bu ziyaretler neticesinde onlardan tasavvufi öğretiler konusunda bazı uygulamaları aldıklarını söyler. İbnü'l-Cevzî'ye göre bunun en açık örneği, "*ma'rifeti*, Sem'ân isimli bir râhipten öğrendim" diyen *İbrahim b. Ethem* (ö.161/777)'dir. Söylenceye göre önceleri kral olarak debdebeli ve ihtişamlı bir hayat süren İbrahim b. Ethem, tacını tahtını terk ederek züht adına bireysel bir hayatı tercih etmiştir.⁴⁰ İbnü'l-Cevzî, bu örneğin bireysel bir tercih olduğunu, yaygınlaştırılmaması gerektiğini dile getirir. Çünkü toplumun idarecilere de ihtiyacı vardır.⁴¹

Bilindiği gibi İslamî terminolojide züht, Allah'tan başka her şeyi gönülden çıkarmak; zâhitlik ise, dünyalığı elinde bulundurmamak suretiyle onu kalbe sokmamak anlamına gelir.⁴² Böyle bir zihniyete rağmen, İbnü'l-Cevzî, Müslüman toplumlarda bazı kimselerin yiyeceğe ihtiyacı olduğu halde çarşıya-pazara alış-veriş yapmak için çıkmamayı sünnete uygun bir davranış tarzı olarak telakki etmelerini problemlili bulur. Her konuda olduğu gibi bu konuda da örneğimiz Hz. Peygamber'dir, diyen İbnü'l-Cevzî, onun çarşıya-pazara çıkarak ihtiyacı olan şeyleri satın aldığını hatta Hz. Ebubekir gibi büyük sahabelerin ticaretle meşgul olduklarını söyler.⁴³ Yine O, İslam'ın söz ve davranış güzelliğini bir kenara bırakarak, dünyayı kötülemez adına pejmürde giysilerle ve saç-sakalı dağınık bir şekilde

³⁹ Bkz. Müzzemmil 73/6-8 ; Müddessir 74/1

⁴⁰ Bkz. Kuşeyrî, *Risâle*, s.112; Hucvirî, *a.g.e.*, s.201.

⁴¹ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s. 137; Affî, Ebu'l-A'lâ, *Tasavvuf*, (trc. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal), İstanbul, 1996, s. 74.

⁴² Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1991, s.544.

⁴³ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 139.

dolaşmayı, dindarlığın bir parçası olarak gören zihniyetlere de karşı çıkmıştır. Böyle bir tutumun, Allah'ın Elçisi ve onun seçkin sahabelerinin metodu olmadığını, aksine Hz. Peygamber'in aynaya bakarak saçını-sakalını güzelce taradığını, güzel kokular süründüğünü, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer gibi büyük sahabelerin saçlarına kına yaktıklarını örnek olarak gösterir.⁴⁴ İbnü'l-Cevzî, yanlış İslam imajı çizenlere yönelttiği eleştirilerde sonuna kadar haklıdır. İslam her şart ve ahvalde sürekli kötümser bir görüntü sergileyen yas kültürünü onaylamaz. İslam, helâl ve mubah olanın sınırlarını daraltmayı hoş görmez. Onun yasakladığı şey, Allah'ın çizdiği hudutları aşmaktır. Kur'an-ı Kerim'de Müslümanlar "*denge toplumu*"⁴⁵ olarak nitelendirilir. Her Müslüman bu "*dengeli*" tutumu itikattan ibadete, aile hayatından uluslararası ilişkilere, ticaretten tüketime, giyim-kuşamdan yeme-içmeye, ev mimarisine vb. varıncaya kadar hayatın her alanına yansıtmalıdır. İslam her şeyde itidali/ölçülülüğü önceleyen bir dindir; aşırılığı ve gevşekliği hoş görmez. İslam helâl olan şeylerden sonuna kadar istifade etmeyi emreder, haram yollara girmeyi ve haram olarak nitelendirilen şeyleri yapmayı da yasaklar. İslam helâl ve haram kılma yetkisini sadece Yüce Allah'a vermiştir. Kur'an, bu bağlamda helâl ve haram kılma yetkisini Allah'tan alarak din adamlarına veren Hıristiyan ve Yahudi din adamlarını kınar.⁴⁶

İslam, toplumsal sorumluluklardan kaçarak Mesihçi ve Budist anlamdaki arınma yöntemlerini meşru görmez.⁴⁷ Bundan dolayı İbnü'l-Cevzî bazı zâhitlerin züht adına, hakkı söylemek yerine susmayı, eş ve çocuklarıyla birlikte yaşamak yerine ailelerini terk ederek bireysel yaşamayı tercih etmelerini İslam aile hukukunun bir ihlali olarak değerlendirir. Çünkü bu tutum ve davranışlar Hz. Peygamberin örnekliğine aykırıdır. Ona göre Resul-i Ekrem, yerine göre ailede mizah yapar, çocukları ve torunlarıyla oynar, hanımlarıyla sohbet eder ve hatta eşi Hz. Ayşe ile yarış yapardı. Bu örneklerden yola çıkan müellif, zühd adına aileleri ve aile kurmayı terk etmenin Hz. Peygamberin sünnetine ve siretine aykırı olduğunu

⁴⁴ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 140.

⁴⁵ Bkz. Bakara 2/143.

⁴⁶ Bkz. Tevbe 9/31. "*(Yahûdiler) Allah'ı bırakıp bilginlerini (hahamlarını); (Hıristiyanlar) da rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i (İsa'yı) rabler edindiler. Halbuki hepsine de tek Tanrı'ya kulluk etmekten başka bir şey emrolunmadı. O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. O bunların ortak koştıkları şeylerden uzaktır.*"

⁴⁷ Krş. Affi, *Tasavvuf*, s. 65

vurgular.⁴⁸ İbnü'l-Cevzî, İslam'ın ilk yüzyılında nebevî sünnete uygun bir şekilde züht hayatı yaşayan Müslümanların, ikinci asırdan itibaren şeytanın hilelerine kapılarak İslam'ın ruhuyla çelişen bid'at ve hurafeye dayalı bir dindarlık biçimi ihdas ettikleri tespitinde bulunur.⁴⁹

Diğer yandan İbnü'l-Cevzî, kişilerin mü'min ve Müslüman sıfatlarını bırakarak zâhit ve âbit gibi seçkin sıfatlarla anılmalarını da hoş görmez. İlk defa böyle bir bid'atı Mekke'de ismi Kavs b. Mürre olan ve sûfi adıyla tesmiye edilen bir kişinin başlattığını söyleyen İbnü'l-Cevzî, "sûfi" isminin onunla meşhur olduğunu nakleder.⁵⁰ Ayrıca İbnü'l-Cevzî, tasavvufun menşeinin Ehl-i suffaya nisbet edilmesine de karşı çıkar. Ona göre, Medine'de Mescid-i Nebevî'de yaşayan ve kendilerine ashâb-ı suffa denilen yoksul Müslümanlar; malları ve aileleri olmadığı için bu mekânda kalıyorlardı. Müslümanların yoksulları için bina edilmiş olan bu sofaya, diğer varlıklı Müslümanlar yardım ediyordu. Yüce Allah Müslümanlara fetihleri müyesser kılınca zenginleşen suffa ashabının mevcut konumlarından çıktıklarını söyler. Sûfi isminin ehl-i suffaya izafe edilmesinin anlamsızlığına değinen İbnü'l-Cevzî, meseleye lafzî açıdan yaklaşarak, eğer tasavvuf tarihinde olduğu gibi adlandırılırdı, nispet "sûfi" değil, "sâfi" olurdu, şeklinde değerlendirmeler yapar.⁵¹

Bilindiği gibi hicrî III. yüzyıla gelindiğinde Sünnî geleneğe dayalı çok sayıda makbul tasavvuf akımı ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi de Ebû Abdullah Hâris b. Esed el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) önderliğini yaptığı Basra Tasavvuf akımıdır. İbnü'l-Cevzî'ye göre, tasavvuf tarihinde bu ilme fakr⁵², vesvese⁵³, havâtır⁵⁴ gibi terminolojiyi kazandıran Hâris el-Muhâsibî'dir. İlmi; ilm-i zâhir ve ilm-i bâtın şeklinde ikiye ayıran Muhâsibî, zâhir ilmini, şeriat ilmi;

---

⁴⁸ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsu İblîs*, s. 140-141.

⁴⁹ İbnü'l-cevzî, a.g.e., s. 146-148.

⁵⁰ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s.145.

⁵¹ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 146-148.

⁵² Fakr, ihtiyaç duyulan şeyin yokluğu demektir. Tasavvufta kulun kendinde bir varlık görmemesi manasına gelir. Bkz. Yılmaz, Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000, s. 177.

⁵³ Vesvese: Nefis ve şeytandan gelen kötü telkinler.

⁵⁴ Havatır: İnsanın iç âleminde duyulan sese denir.

bâtın ilmini de tasavvuf ilmi olarak adlandırmıştır.⁵⁵ Ayrıca İbnü'l-Cevzî, hicrî III. ve IV. yüzyıllarda artış gösteren ve merdut olarak isimlendirdiği tasavvuf akımlarından da söz eder. Bu okulların başında İlahi sıfatların insana hulûl ettiğini savunan Hulmâniyye ve Hallâciye gelir. İbnü'l-Cevzî, Allah'ın kendisine hulûl ettiğini savunan ve yorumlarıyla rubûbiyyet iddiasında bulunan *Huseyin b. Mansûr el-Hallâc* (ö.309/ 922)'ı ve onun bağlılarını İslam itikadına aykırı hareket etmekle suçlar.⁵⁶ Bunlarla birlikte aynı kategoride gördüğü Allah'ın eşyaya ve güzel yüzlü kimselere hulûl ettiğini savunanların varlığına da işaret eder.⁵⁷

SONUÇ

İslam düşünce tarihinde *İbnü'l-Cevzî*, bütünlükçü ulemâ kuşağının mümtaz bir örneğidir. Kıvrak bir zekâyaya ve geniş bir kültüre sahip olduğu anlaşılan müellif, bir ömür boyu elde ettiği ilmî birikimini örgün eğitimde talebeleriyle, yaygın eğitimde ise halkla paylaşmakla kalmamış, yüzlerce eser vererek İslam kültürünün yüzyıllara intikal etmesine vesile olmuştur. Bu güzel hasletlerle yetinmeyen müellif, yaşadığı dönemde ilim adamı olma sorumluluğuyla hareket etmiş, dinin özünü bozmaya yönelik yıkıcı ve saptırıcı akımlara karşı kelâmî-itikâdî anlamda eleştirel bir duruş sergilemiştir. İbnü'l-Cevzî, savunduğu görüş ve düşüncelerini Ehl-i sünnet zaviyesinden dile getirmiş, kendi döneminde zühd adına nebevî sünnetle çelişen bazı kişilerin görüş ve uygulamalarını tenkit ederken ilmî kriterlerden de ayrılmamıştır. O, züht hayatının kendisini değil, amacından uzaklaştırılmış maddi ve manevi sömürü aracı haline getirilmiş tarikatların yanlış din anlayışlarını eleştirmiştir. Yapıcı eleştiri her zaman ilim ve medeniyet alanında ilerlemeyi ve yenilenmeyi beraberinde getirir. Kaldı ki İbnü'l-Cevzî, sadece tasavvufu değil, mevcut İslâmî ilimlerin metodolojisini de tenkit etmiş, bu alanda yenilenmeye acil ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir. Hiç kuşkusuz çağımızda İslâmî ilimlerin yenilenmesinin tartışıldığı bir zamanda onun bu alandaki örnek çalışmaları öğretici olacaktır.

⁵⁵ Bkz. Muhâsibî, Hâris, *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'an –Akıl ve Kur'an'ın Anlaşılması-*, çev. Veysel Akdoğa, İstanbul: İşaret Yayınları, 2003, s. 377-383; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.147.

⁵⁶ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 154. Ayrıca *Hulûliyye'* nin görüşleri için bakınız. Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 254- 260

⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s.148.

KAYNAKÇA

- Affî, Ebu'l-A'lâ, *Tasavvuf*, (trc. Ekrem Demirli- Abdullah Kartal), İstanbul, 1996.
- Altıntaş, Ramazan, "*Haşviyye'nin Doğuşu ve Kelamî Görüşleri*", C.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas-1999, Sayı: 3, ss. 57-100.
- Âşıkoğlu, Nevzat Yaşar, *İbnü'l-Cevzî ve Bid'at Anlayışı*, (Basılmamış Lisans tezi), A.Ü.İ. Fakültesi, Ankara, 1984.
- Bağdadî, Abdülkâhir, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, (nşr., Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Beyrut, 1990.
- Boyacılar, Nureddîn, *İbnü'l-Cevzî'nin Hadis'teki Yeri ve Hadis Metodu*, (Basılmamış Doktora tezi), A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1978.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, Kahire, 1315.
- Günaltay, Şemseddîn, "*İslam Dünyasının İnhitâtı Sebebi Selçuk İstîlâsı mı?*", II. Türk Tarih Kongresi Zabıtları, İstanbul, 1943, s. 363.
- Hasan İbrahim Hasan, *Târîhu'l-İslam*, Kahire, 1968.
- Hucvîrî, Ebu Ali Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb*, (trc., Süleyman Uludağ), İstanbul, 1982.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Defu Şübehi't-Teşbih*, (tahk. Hasan es-Sakkâf), Amman, 1992.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Kitâbu'l-Mevzûât*, (tahk. Abdurrahman Muhammed b. Osman), Medine, 1966.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *M. Zemmi'l-Hevâ*, (tahk. İbrahim M. Ramazan), Beyrut, 1993.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İshâk, *Ta'arruf*, (haz., Süleyman Uludağ), İstanbul, 1992.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *Risâle-i Kuşeyrî*, (trc., Süleyman Uludağ), İstanbul, 1991.
- Muhâsibî, Hâris, *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'an -Akıl ve Kur'an'ın Anlaşılması-*, çev. Veysel Akdoğa, İstanbul: İşaret Yayınları, 2003.
- Şakir Mustafa, *et-Târîhu'l-Arabî ve'l-Müerrihûn*, Beyrut, 1987.
- Taftazânî, Sa'deddîn, *Şerhu'l- Makâsîd*, İstanbul, ts.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1980.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki-Avcı, Casim, "*İbnü'l-Cevzî*" DİA, İstanbul, 1999, XX, 543.
- Yılmaz, Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000
- Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk., Beşşar Avvad, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1981.